

Warszawa,*3. sierpnia* 2022 r.

Prof. dr hab. Gertruda Uścińska
Centrum Badań nad Zabezpieczeniem Społecznym
Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych
Uniwersytet Warszawski

Recenzja pracy doktorskiej
mgr Moniki Gzik

Tytuł rozprawy: **Kompetencje emerytalne polskich pracowników
migrujących wewnątrz europejskiego rynku pracy**

Promotor: dr hab. Iwona Warwas, prof. UŁ
Promotor pomocniczy: dr Andrzej Szybkie

Tematyka pracy doktorskiej usytuowana jest w dziedzinie nauk społecznych, w dyscyplinie *ekonomia i finanse*. Z analizy treści (z cytowanych teorii naukowych, literatury przedmiotu i stosowanej terminologii) wynika, że problemy analizowane są głównie w nurcie ekonomii behawioralnej, z widocznymi wątkami zagadnień zarządzania kapitałem ludzkim.

MERYTORYCZNA OCENA PRACY

Doktorantka podjęła w dysertacji **ważne i aktualne zagadnienia** o charakterze społeczno-ekonomicznym. Analizowane w pracy kompetencje emerytalne polskich pracowników pracujących w różnych krajach Unii Europejskiej wpisują się nie tylko w nurt diagnozowania stanu edukacji ubezpieczeniowej polskiego społeczeństwa w ogóle, ale też **wypełniają istotną lukę badawczą** dotyczącą diagnozy wiedzy, umiejętności i postaw (tak określono w rozprawie kompetencje) w zakresie unijnych zasad koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego, w tym ubezpieczeń emerytalnych.

Autorka słusznie zaznacza, że problemy edukacji ubezpieczeniowej i diagnozy dotyczące wiedzy na temat ubezpieczeń emerytalnych w polskim społeczeństwie są obecnie dość często przedmiotem badań i opracowań naukowych. Cytuje je i omawia wybrane wątki. Sama podejmuje jednak zagadnienia w szczególnym, oryginalnym kontekście: po pierwsze, analizuje kompetencje, a nie tylko wiedzę, a po drugie, czyni to w odmiennym zakresie niż był obecny w polskiej literatury przedmiotu. Rozprawa dotyczy bowiem kompetencji emerytalnych nie w odniesieniu do prawa krajowego, a do prawa unijnego, czego w

dotychczasowych pracach naukowych z pewnością brakuje. W związku z tym stosuje też (prawdopodobnie wymiennie z terminem „kompetencje emerytalne”, ale tego nie sprecyzowano w treści pracy) określenie *międzynarodowe kompetencje emerytalne* polskich pracowników, choć bardziej uzasadnione byłoby sformułowanie ograniczone do prawa UE.

Dysertacja napisana jest **poprawnym językiem**, przystępnym dla szerokiego grona czytelników.

Doktorantka formułuje poprawnie **cel główny pracy** (*diagnoza kompetencji emerytalnych polskich pracowników migrujących wewnątrz europejskiego rynku pracy* – s. 2). Przedstawia też **trzy cele szczegółowe**, obligujące do przeprowadzenia diagnozy w trzech obszarach odpowiadających przyjętej definicji kompetencji: wiedzy, umiejętności i postaw

(s. 4). Treść rozprawy właściwie podporządkowano realizacji postawionych celów, sformułowanych jasno i konkretnie. Doktorantka zwraca uwagę, że posiadanie kompetencji emerytalnych jest ważne, bo są one kompetencjami przyszłości, które będą „w kolejnych latach niezwykle pożądane na europejskim rynku pracy” (s. 2–3). To stwierdzenie (tezę?) uzasadnia, wykorzystując trafnie literaturę przedmiotu.

W dysertacji nie sformułowano głównej tezy ani hipotez badawczych, które wskazywałyby na cały zakres przeprowadzonych przez doktorantkę analiz. Są natomiast (wskazane na s. 85) **hipotezy stricte badawcze** (trzy główne i sześć szczegółowych, pomocniczych), które wykorzystano do interpretacji wyników badań ilościowych. Sposób ich weryfikacji na podstawie zgromadzonych danych empirycznych został od strony metodologicznej przeprowadzony poprawnie i bardzo szczegółowo opisany.

Pytania badawcze (s. 7–8 i 10) dotyczą nie całości pracy, a tylko jej części empirycznej, a dokładniej odrębnie każdego z trzech rodzajów badań przeprowadzonych przez doktorantkę. Do badania I sformułowano 3 pytania, do badania II aż 12 pytań, a do badania III – 8 pytań.

Wydaje się, że zwłaszcza w przypadku II badania, pytań tych mogłoby być znacznie mniej, co – bez szkody dla *meritum* – pozwoliłoby przedstawić analizę empiryczną w sposób bardziej syntetyczny i klarowny.

Wykorzystana w dysertacji **literatura przedmiotu** jest bardzo bogata i aktualna. Publikacje dotyczą zarówno obszaru ubezpieczeń emerytalnych, migracji, rynku pracy, zarządzania zasobami ludzkimi, ale też demografii, prawa, psychologii czy socjologii. Spojrzenie na analizowane zagadnienia z tak różnych perspektyw jest ciekawym walorem rozprawy, chociaż wykracza poza zakres przedmiotowy pracy.

Pozycje bibliografii zostały uporządkowane i podzielone zgodnie z rodzajami publikacji. Autorka wskazuje w bibliografii wyłącznie źródła, które wcześniej przywołuje w treści rozprawy. Dokonuje cytowań zgodnie z obowiązującymi zasadami pracy naukowej. Przypisy literaturowe w treści przygotowane zostały właściwie, z zachowaniem zasad poprawnej redakcji tekstu naukowego. Prezentowane w pracy wykresy, tabele i schematy skonstruowane są także poprawnie. Zastrzeżenia budzi natomiast ich wykorzystanie w pracy. Doktorantka pod graficznymi wersjami informacji ponownie przepisuje wszystkie zawarte w nich dane, zamiast je syntetycznie omówić i podsumować (brak wnioskowania!). To zastrzeżenie dotyczy zarówno rozdziałów opartych na literaturze przedmiotu, jak i rozdziałów empirycznych. Warto zastanowić się nad rezygnacją albo z „opisów”, albo z wykresów czy tabel, których one dotyczą.

Praca ma charakter teoretyczno-empiryczny. Doktorantka sytuuje opisywane zagadnienia w wielu różnych teoriach, m.in. migracji (w rozdz. I), koordynacji zabezpieczenia społecznego (w rozdz. II), teoriach dotyczących kompetencji, starzenia się i cyklu życia, zachowań ekonomicznych i oszczędzania (w rozdz. III) oraz segmentacji/dualnego rynku pracy (rozd. V). W pewnym zakresie wykraczają one poza obszar określony dyscypliną, do której przypisana została rozprawa, co nie musi jednak być zarzutem.

W przypadku recenzowanej rozprawy zastrzeżenia może budzić jednak **rozproszenie wątków teoretycznych praktycznie w całej dysertacji; w tym także lokowanie ich w rozdziale empirycznym.**

Analizowane problemy kompetencji emerytalnych polskich pracowników pracujących na unijnym rynku pracy doktorantka przedstawiła w szerokim kontekście ich uwarunkowań. Umiejętnie wykorzystwała w tym celu bogatą i aktualną literaturę przedmiotu z wielu dyscyplin nauk społecznych.

Wykorzystane przez doktorantkę **metody badawcze** zostały właściwie dobrane. Obejmują one studia o charakterze *desk research* odnoszące się zarówno do literatury krajowej, jak i wybranych publikacji autorów zagranicznych. Wykorzystano też analizę aktów prawnych i wyroków sądowych. Dla ilustracji omawianych zjawisk i procesów doktorantka przytaczała też dane statystyczne, które jednak – w pewnych przypadkach (np. s. 68) – powinny zostać zaktualizowane. Są one dostępne w publikacjach GUS i w bazie danych Eurostat.

Znaczącą wartością recenzowanej rozprawy są opisane w niej wyniki trzech autorskich badań empirycznych. Przeprowadzono je i opisano z dużą dbałością o poprawność

metodologiczną, a Doktorantka wykazała się wiedzą teoretyczną z zakresu naukowych badań ilościowych i jakościowych, ich znaczenia, projektowania i realizacji oraz metod analizy wyników. Oryginalnym i wartym zauważenia rozwiązaniem metodycznym jest wskazanie na możliwości, jakie daje zastosowanie triangulacji (triady) badawczej w celu pogłębienia rozpoznania empirycznego podejmowanych problemów. Szkoda jednak, że prezentacja wyników tych badań w recenzowanej rozprawie (rozdz. III, IV i V) nie do końca zgodna jest ze wskazanymi założeniami uzasadniającymi przyjęcie tej metody, gdyż wyniki każdego z badań omawiane są w oderwaniu od wyników pozostałych dwóch badań.

STRUKTURA PRACY

Poważnym mankamentem pracy jest jej **strona redakcyjna: brak akapitów w treści i wydzielenia kolejno analizowanych wątków**, np. przez śródtytuły czy pogrubienia czcionki (np. s. 24–31 to tekst napisany w jednym akapicie!). Pisanie „w ciągu” o wielu zagadnieniach, bez zaznaczenia, gdzie kończy się omawianie jednego problemu, a zaczyna kolejny, bardzo utrudnia podążanie za przyjętą przez Doktorantkę logiką prezentowania kolejnych zagadnień. Brak płynnego przechodzenia do kolejnych wątków i zdań łączących, ukazujących przyjętą logikę prezentacji materiału, stawia pod znakiem zapytania także cel ich podejmowania; tym bardziej, że w kolejnych rozdziałach niewiele jest wniosków własnych autorki. Czytelnik z powodu takiej formy redakcyjnej staje przed pytaniem, co wynika z przytoczonych informacji dla tematyki podjętej w dysertacji? Co Doktorantka chciała osiągnąć, prezentując określone informacje? Jaki jest ich związek z tematem rozprawy?

Przyjęta w dysertacji **struktura tekstu jest niekonwencjonalna**, przez co może budzić zastrzeżenia co do logiki, a zwłaszcza konsekwencji prowadzenia analizy problemu naukowego. Jak wspomniano, różne teorie naukowe, na podstawie których Doktorantka prowadziła tok swojego rozumowania, zostały ułożone w czterech z pięciu rozdziałów pracy; w tym w rozdziale empirycznym (rozdz. V).

Określenie przez doktorantkę jako „teoretyczne” rozdziałów, w których zawarte są zarówno odniesienia do rzeczywistych teorii naukowych, jak i do rozumienia teorii jako faktów naukowych, hipotez i wywiedzionych z nich wniosków¹ powoduje, że struktura pracy sprawia wrażenie nieuporządkowanej, informacje są rozproszone i powtarzane w różnych rozdziałach.

¹ Por. np. H. Poincaré, *Nauka i hipoteza*, Warszawa 2012; T. Sozański, *Co to jest nauka?* w: J. Gólkowski i S. Marmuszewski (red.), *Nauka. Tożsamość i tradycja*, Kraków 1995.

Ujednolicenia i graficznego wydzielenia wymaga też wewnętrzna struktura rozdziałów. Każdy powinien zawierać podsumowanie.

Praca składa się z pięciu rozdziałów, wstępu i zakończenia. W tym zakończeniu znalazło się jednak podsumowanie, wnioski z przeprowadzonych analiz oraz – na co nie wskazuje, niestety, tytuł tego zakończenia – konkretne propozycje działań na rzecz podniesienia kompetencji emerytalnych, stanowiące oryginalny i wartościowy element dysertacji. Na końcu dysertacji znajduje się wykaz źródeł (literatura, akty prawne i wyroki TSUE, źródła internetowe) oraz spisy zestawień graficznych. Są też załączniki: narzędzia badawcze i główne tabele wynikowe badań ilościowych.

We wstępie, jako uzasadnienie znaczenia podjętego tematu rozprawy, Doktorantka wskazuje na narastanie skali migracji pracowniczych obywateli polskich na obszarze UE w warunkach koordynacji świadczeń społecznych, podkreślając, że „za kilka lat otrzymywanie emerytury z kilku państw będzie częstym zjawiskiem” (s. 2) i stąd wyprowadza znaczenie posiadania kompetencji emerytalnych.

W tej części pracy wyjaśnione zostało też, z przywołaniem źródła, pojęcie kompetencji emerytalnych przyjęte do dalszych analiz. Przedstawione zostały cele pracy i pytania badawcze oraz – bardzo ogólnie – scharakteryzowana została struktura pracy i treść kolejnych rozdziałów. Niestety, ciągły tekst (bez chociażby pogrubienia słów) utrudnia znalezienie tych informacji.

Ponadto zbędne – z uwagi na cel pracy – są obszerne informacje o ogólnych cechach badań jakościowych i ilościowych oraz narzędziach badawczych (s. 9). Informacje te, także w zbyt obszernej formie, pojawiają się później w rozdziałach IV i V, przed opisami własnych badań empirycznych. Ich zakres wymaga zdecydowanej syntezy.

Rozdział I to ciekawy i oryginalny pod względem zakresu materiał. Jego zawartość jest bardzo bogata i wielowątkowa. Tytuł jednak nie odpowiada – znacznie szerszemu – zakresowi omówionych w nim zagadnień (wskazano bowiem na migracje nie tylko na obszarze Europy, na uwarunkowania migracji dotyczące ogółu pracowników, a nie tylko migrujących z Polski, obszernie opisano wszystkie tzw. swobody unijne, także te niezwiązane bezpośrednio z tematem rozprawy). Przede wszystkim jednak rozdział zawiera podstawowe, ważne informacje o kontekście prawnym migracji pracowniczych w UE, których tytuł rozdziału nie sygnalizuje.

Rozdział II to charakterystyka idei, zasad i procesu unijnej koordynacji systemów emerytalnych, która jest kontynuacją problemów regulacji migracji pracowniczych opisanych

w rozdziale I. Wydaje się, że w strukturze tego rozdziału najpierw powinny być przedstawiane cele, a potem wyznaczony przez nie zakres koordynacji prawa na terenie UE.

Ciekawym elementem jest zawarty w pkt. 2.5. opis praktycznego stosowania unijnych zasad koordynacji w emeryturach.

W mojej ocenie wszystkie zagadnienia prawne powinny być zebrane w jednym rozdziale. Z uwagi na logikę analizy (omawianie faktów od ogólnych do coraz bardziej szczegółowych), powinna się ona znaleźć w rozdziale I i otwierać dysertację charakterystyką zasad unijnego rynku pracy i idei koordynacji prawa zabezpieczenia społecznego, w tym ubezpieczeń emerytalnych, natomiast rozdział drugi powinien charakteryzować migracje pracownicze w ogóle, w tym migracje z Polski do krajów UE – ich skalę i dynamikę.

Rozdział III, nawet przy akceptacji dla łączenia wątków teorii naukowej z erudycyjną analizą dorobku naukowego (literatury przedmiotu, badań, statystyk), jest tekstem eklektycznym, w którym podejmowane wątki (ciekawe, cenne i zasadnie wybrane) wymagają graficznego wyróżnienia (akapity, śródtytuły) i powiązania w ciąg myślowy. Zdecydowanie natomiast jestem za wyłączeniem z tego rozdziału treści od pkt. 3.3., która jest częścią empiryczną (dotyczy badania I doktorantki). Ta część rozdziału III powinna być częścią rozdziału IV. Tym bardziej, że Doktorantka zaznacza zależności między swoimi trzema badaniami i badanie I (jako „rekonesans badawczy”) jest przedstawiane jako wprowadzenie do badania ilościowego II.

Rozdział IV, prezentujący wyniki badania II (wiedzy, umiejętności i postaw) w zakresie kompetencji emerytalnych, zawiera ciekawe informacje i wypełnia znaczną część luki badawczej dotyczącej edukacji ubezpieczeniowej. W treści brakuje jednak własnych ocen i wniosków Doktorantki. Nie ma też odniesień do badania I (gdzie widoczny jest wskazywany przez Doktorantkę związek między tymi badaniami?) i do cytowanej bogato chociażby w rozdziale III literatury. Z tego względu trudno zrozumieć, w jakim celu zadano respondentom niektóre pytania (np. pytanie o ocenę państw pod względem „atrakcyjności emerytalnej”). To raczej raport z badań niż studium analityczne podjętych zagadnień, co nie byłoby zarzutem, gdyby tę zasady zachowano także w opisie badań jakościowych w **rozdziale V**. Tam jednak niektóre wypowiedzi respondentów zostały ciekawie i trafnie „obudowane” odniesieniami do teorii i literatury przedmiotu. Niestety, w zawartej w rozdziale V prezentacji wyników badania empirycznego nr III także trudno doszukać się powiązań z badaniami ilościowymi. Rodzi się więc pytanie, czy są to rzeczywiście badania wykorzystujące metodę triangulacji, czy – ze względu na zakres prezentowanych informacji – są to trzy autonomiczne badania o zbliżonej tematyce?

Odnosnie do badań empirycznych wyjaśnienia wymagają też np.:

- przesłanki wyboru zmiennych niezależnych,
- odejścia od kryterium wieku na rzecz kryterium generacji (w badaniu II i III),
- używania określenia „niska wiedza” w badaniu I (np. s. 180), w którym nie wykorzystywano mierników jej poziomu.

Zakończenie pracy w dużej części jest zestawieniem wątków wskazanych wcześniej w podsumowaniach rozdziałów i wnioskach z badań. Zawiera bardzo ważne, wymagające wyeksponowania, jako odrębny punkt w strukturze pracy, wnioski ogólne i propozycje działań wynikające z opracowanych w dysertacji informacji.

Uwagi szczegółowe

W treści pracy znalazły się potknięcia językowe i terminologiczne. Przykładowo:

- warto zwrócić uwagę, kiedy piszemy o badaniach, że są międzynarodowe, a kiedy że są zagraniczne (s. 84), bo to nie są określenia tożsame;
- określenie „siła robocza” (s. 19), mające wydźwięk pejoratywny, jeżeli ma być neutralne, powinno zostać zastąpione określeniem „zasoby pracy”;
- odnosząc się do wynagrodzeń, oceniamy warunki pracy, a nie jakość pracy (s. 18);
- pytania w kwestionariuszach dotyczące cech demospołecznych respondenta to pytania metryczkowe, a nie pytania metryczne (s. 8, 105);
- „Przejsście na emeryturę w określonym [ustawowo] wieku stanowi *przywilej* obywateli ...” (s. 177). To jest prawo, a nie przywilej.
- dość niezręczne jest też sformułowanie: „Myślenie o emeryturze nie jest naturalnym odruchem rozmówców” (s. 171);
- w rozprawie naukowej opartej na teoriach naukowych i faktach naukowych nie powinno się też używać sformułowania „trudno oprzeć się wrażeniu” (s. 152);
- należałoby doprecyzować, że wskazane w wielu miejscach dysertacji agencje (zatrudnienie przez agencje) to agencje pracy tymczasowej. Jednocześnie należy zweryfikować, czy podane na s. 121 „formy zatrudnienia za granicą” to rzeczywiście formy zatrudnienia, a nie formy pracy i że podane kategorie są rozłączne;
- w *Zakończeniu*, zgodnie z zasadą „od ogółu do szczegółu”, należy zamienić miejsca pkt. 5 i 6.

Ponadto zbędne są obszerne fragmenty pracy zawierające opisy metod i narzędzi badawczych (np. s. 86–87).

W związku z naukowym charakterem i tematem pracy wątpliwości budzą też „ciekawostki” – wtrącenia dotyczące np. listów królowej brytyjskiej do stulatków, czy opis idei Purple Flag.

* * *

W mojej ocenie recenzowana rozprawa doktorska stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, a Doktorantka wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną w dyscyplinie *edukacja i finanse*. Należy dodać, że Doktorantka nie do końca jednak poradziła sobie z samodzielnym prowadzeniem pracy naukowej. Zastrzeżenia – poza wskazanymi we wcześniejszej części recenzji – budzi:

– umiejętność selekcji informacji. Przykładowo: opis teorii dualnego rynku pracy czy prekariatu, gdzie Autorka przytacza całą genezę zjawiska i jego ewoluowanie (w pracy trzykrotnie obecne są te same wątki dotyczące prekariatu), zamiast wskazać tylko te elementy, które mają związek z posiadaniem kompetencji emerytalnych, czyli tematem pracy (s. 19). Brak tej umiejętności dotyczy też opisów własnych badań empirycznych. Doktorantka przytacza wszystkie uzyskane informacje, także te zupełnie niezwiązane z tematem pracy, poświęcając im zdecydowanie zbyt dużo miejsca. Widać to zwłaszcza przy opisie badań jakościowych (przykład: motywy migracji i podjęcia pracy za granicą, czy ocena warunków pracy za granicą);

– brak własnych wniosków i ocen dotyczących np. zauważonych/potwierdzonych trendów, nowych zjawisk itd., widoczny m.in. w tworzeniu podsumowań rozdziałów przez kopiowanie zdań z ich treści.

Mając na uwadze wszystkie wskazane wyżej okoliczności stwierdzam, że w moim przekonaniu recenzowana rozprawa doktorska mgr Moniki Gzik pt. „Kompetencje emerytalne polskich pracowników migrujących wewnątrz europejskiego rynku pracy” spełnia kryteria wskazane w art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach i tytułach naukowych oraz o tytule w zakresie sztuki (Dz.U. z 2017 r., poz. 1789) w zw. z art. 179 ust. 1 ustawy z dnia 3 lipca 2018 roku Przepisy wprowadzające ustawę prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. poz. 1669 z późn. zm.). Wnoszę zatem o dopuszczenie mgr Moniki Gzik do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

prof. dr hab. Gertruda Uścińska